

Egy elfeledett tudós — Kövessi Ferenc

A magyar biofizikai kutatások egyik úttörője Selmecezen és Sopronban

Kövessi Ferencről nem sokat őrzött meg az emlékezet, írásos dokumentum is alig maradt fenn róla. Csaknem három évtizedig volt Selmecezen, majd Sopronban, s utána Budapesten a növénytan professzora és tanszékvezetője, annyi ideig, mint munkatársa és később tanszéki utóda Sopronban, dr. Fehér Dániel. Fehér professzor neve, karizmatikus alakja, oktatási és tudományos tevékenysége, a róla szóló anekdoták sokak által ismertek, elődjéről viszont alig tudunk valamit.

A debreceni Gazdasági Akadémiától a párizsi Sorbonne Egyetemig

Kövessi Ferenc 1875. március 18-án született a Bihar megyei Érolasziban. Előtanulmányait a debreceni főreáliskolában végezte, 1894-ben szerzett okleveles gazda címet a debreceni Gazdasági Akadémián. Azután 1894–1895-ben elvégezte a budapesti felsőbb szőlő- és borgazdasági tanfolyamot, majd állami szolgálatba lépett. Az 1895–1897. években a Földművelésügyi Minisztérium Szőlészeti és Borászati Ügyosztályán működött, majd 1897-ben a M. kir. Központi Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézetnél lett m. kir. szőlészeti és borászati felügyelő. 1896-ban a millenniumi kiállítás szőlészeti részének rendezésére kérték fel. 1896–1897-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karának is hallgatója volt. 1897. márciusában *Darányi Ignác*, a M. kir. Földművelésügyi Minisztérium széles látókörű és jeles tettekben nem szűkölködő minisztere, a szőlőtető által elpusztított területek felújításának vizsgálatára, továbbá tanulmányainak folytatása és kiegészítése végett külföldre küldte, ahol négy és fél évet töltött. A hosszú külföldi tartózkodása alatt a montpellier-i École Nationale d'Agriculture-ön kutatott és az ottani egyetemen tanult, majd a párizsi Institut Nationale d'Agronomie-ra ment, de a párizsi Pasteur Intézet laboratóriumai-ban is dolgozott. Az 1900. évi világtaláláson a magyar szőlészeti és borászati kiállítás rendezése volt a feladata. Párizsi tanulmányútja utolsó évében szorgalmasan járt a Sorbonne Egyetemre, ahol matematikai, fizikai, kémiai előadásokat hallgatott. 1901. január 17-én botanika–zoológia–geológia témakör-

rökből elnyerte a Doctor en sciences de l'Université de Paris fokozatot a Sorbonne Egyetemen, ahol kitüntetéssel doktorált. Hosszúra nyúlt külföldi utazása alatt meglátogatta Közép-Európa és Anglia minden nevezetesebb egyeteme és főiskolája laboratóriumait, növénykísérleti állomásait. Franciaországi tanulmányútja során jegyezte el magát a növényélettan tudományával. 1901 őszen tanulmányai további kiegészítésére beiratkozott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre, és 1904 végéig a fizika, kémia és matematika szakot szabályszerűen lehallgatta.

A Bányászati és Erdészeti Főiskolán Selmecebányán

„... mikor 1901. év őszen Franciaországból hazajöttem, a Szőlészeti Kísérleti Állomásnál szolgálatételre jelentkeztem, de a 3 szobából álló hivatalos helyiségben nem volt hely a munkálkodásomra. Három év múlva, 1904 őszeré a Szőlészeti Kísérleti Állomás gyönyörű öt palotája felépült és én szolgálatételre újra jelentkeztem, azonban a most már legalább 120 terjedelmes méretű szobában még mindig nem volt részemre munká-alkalom. ...

Ugyanekkor történt, hogy a selmecebányai Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskolán botanikai tanszékot létesítettek, melynek pályázatát éppen akkor hirdették meg. Erdész ismerőseim közölték velem, hogy engem szeretnének és ha megpályázom, biztosan megkapom. Fekete Lajos, Vadas Jenő, Téglás Károly, Herman Miksa, Böckh Hugó

stb. selmecebányai tanárok, meg Tavi miniszteri tanácsos, a földművelésügyi minisztérium erdészeti főosztályának akkori főnöke, nagyon biztattak, hogy pályázzam. Valóban beadtam pályázatomat és két hét múlva megkaptam ki-nevezésemet.” – írta 1941-ben megjelent visszaemlékezésében.

Az Erdészeti Lapokban az évben az alábbi váraozással köszöntötték a növénytan új tanárát és tanszékvezetőjét: „Az erdészeti növénytan új tanára, bár erdőgazdasági vonatkozásaiban a növénytant eddig nem művelte, úgy aránylag fiatal koránál, mint eddigi, valóban nagy ambícióra valló tanulmányainál és tudományos sikereinél fogva arra a reményre jogosít, hogy az erdészeti tudományok körében is tájékoztatást szerez és a gyakorlati erdőgazdaságokban is körültekintve, csakhamar fel fogja ismerni azokat a nézőpontokat, a melyekből az erdészeti növénytan előadásánál ki kell indulni, sohasem tévesztve szem elől, hogy nem elméleti növény-tudósokra, hanem tudományos képzettséggel bíró gyakorlati emberekre van szükségünk.”

Kövessi Ferenc nagy lelkesedéssel fogott a tanszék megszervezéséhez és a tantárgyi tematikák összeállításához. Az általa kidolgozott tantervben – egészen 1923-ig – hat tantárgy szerepelt. Az 1907/1908. tanév elejére korszerű hallgatói laboratóriumot hozott létre, 22 teljesen felszerelt mikroszkópasztalt állíttatott fel, így a fás növények anatómiája és fiziológiája tantárgy keretében kísérletes gyakorlatokat is tudott már tartani.

1912-ben engedélyezték számára, hogy Berlin–Dahlem, Párizs és Brüsszel növénykertjeit látogassa. 1914-ben elkészítette azokat a terveket, amelyek alapján Selmecebányán létre lehet hozni az üvegházakat. Nagy gondot fordított a botanikus kert fejlesztésére is, amelynek katalógusában 1919-ben már 377 fa- és 225 cserjefaj szerepelt. A Főiskola ingóságainak 1918 végi Sopronba való költöztetésében – a növénygyűjtemények menekítése terén – ő is kivette a részét.

A Bányászati és Erdészeti Főiskolán Sopronban

Sopronban nagy ambícióval látott neki a tanszék újjászervezésének, a botanikus kert kialakításának. Ennek érdeké-

ben 1922 februárjában különvéleményt juttatott el a Földművelésügyi és a Pénzügyi Minisztériumoknak, amelyben kifejtette, hogy miért is kell nagyobb terület a tanszéknek. Ugyanis dendrológiai gyűjteményt, kórtani és rendszertani gyűjteményt, tantermet, hallgatószági szemináriumot szeretett volna kialakítani. A Főiskola 1922 szeptemberében költözött az üresen álló Honvéd Főreáliskola épületeibe, illetve annak 17,2 kh nagyságú területére. A Növényzeti Tanszék az 1922 őszi és téli előkészületei után, 1923 tavaszán azonnal hozzálátott – Wettstein bécsi professzor rendszere alapján – a terület botanikus kertté átalakításához.

1923. február 22-én kelt leiratában a földművelésügyi miniszter Kövessit a *Mezőgazdaságtan* c. tantárgy előadásainak tartásával bízta meg, s mivel e megbízatás miatt túl lett volna terhelve, ezért a *Részletes növénytan* előadásai alól felmentette, s ezzel – vizsgáztatási joggal – dr. Fehér Dániel adjunktust bízta meg. A Sopronba költözés után kezdődött az a vegzatúra, amely végül is távozni kényszerítette őt. 1923-ban 5 oktató kíséretében kéthetes ausztriai tanulmányútra akart vinni 24 hallgatót, ezt az illetékes miniszter azonban nem engedélyezte. 1923. május hó 23-án kelt leiratában a földművelésügyi miniszter „mielőtt... a főiskola erdőmérnöki osztályán felállított új tanszékek végleges betöltése iránt intézkedném... a Növényélet- és kórtani tanszék ellátásával dr. Kövessi Ferenc főiskolai rendes tanárt véglegesen, a Növényzeti tanszék ellátásával pedig dr. Fehér Dániel adjunktust ideiglenesen megbízom.” Így aztán a főiskola átszervezése, illetve az új tanárok kinevezése után a Növényzeti

Tanszék kettévált: Kövessi Ferenc vezetésével Növényélettan és -kórtani Tanszékké, illetve a rendkívüli tanárrá kinevezett Fehér Dániel vezetésével Növényzeti Tanszékké alakult át.

Tudni kell azt is, hogy hallgatóit előszeretettel vitte terepi gyakorlatokra. 1923-ban azonban a Földművelésügyi Minisztérium firtatta útszámláit, s igazoló jelentés készítésére kötelezték. A külső gyakorlatok fontosságát, a gyakorlatias oktatást – amit kinevezése idején az Erdészeti Lapokban megjelent bemutatása is elvárt tőle – 4 oldalon próbálta magyarázni, de a támadások a későbbiekben sem szűntek meg. Továbbra is folyamodik támogatásért a miniszterhez a hallgatói és maga belföldi tanulmányútjaihoz, de kérését rendre elutasítják. Kutatótevékenysége ekkor a szilpusztulásra, mint fontos erdőgazdasági problémára terjedt ki, kapcsolatba lépett az illetékes erdőgazdaságokkal, de az utazást továbbra sem engedélyezték számára. Akkor válhatott világossá, hogy bizonyos személyek persona non grata-ként kezelik. Háttérbe szorításának egyik kézzelfogható jele, hogy abban az időszakban, mintegy másfél évtizedig nem jelentek meg publikációi.

1933. február végével a miniszter váratlanul nyugdíjazta. Nyugdíjazása után is meg akarták bízni a tárgyak oktatásával, legalábbis ezt olvashatjuk ki dr. Fehér Dániel e tárgyban írott leveléből. Amennyiben Kövessi Ferenctől nyugdíjazása okán elvették volna a tantárgyakat, azok nyilvánvalóan Fehér professzorra szálltak volna át. Ő viszont közismerten nem szeretett oktatni, életeleme a kutatás volt, s nem a tanítás. Érdekes fejlemény, hogy 1933. július 28-án kelt levelében a pénzügyminisz-

ter visszavonta rendeletét, amelyben nyugdíjazta Kövessit. Ugyanis „még nem forognak fenn azok a feltételek, a melyek alapján neveztetet... hivatalból nyugalmomba lehetne helyezni.” Ezután azonban nem sokkal a földművelésügyi miniszter a Növényélet- és -kórtani Tanszéket megszüntette, ezért Kövessit 1933. augusztus végével rendelkezési állományba helyezték. Kövessi Ferenc – felismerve helyzetét – végül Budapestre távozott, ezért a két tanszék összeolvadt, s egészen 1952-ig Növényzeti Intézet néven működött dr. Fehér Dániel egyetemi rendes tanár vezetésével.

A József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Budapestben

Hómann Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter 1934. július 23-án kelt leiratában értesítette *Fekete Zoltánt*, a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola rektorát, hogy a kormányzó 1934. július 18-án dr. Kövessi Ferencet a József Nádor Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem Mezőgazdasági és Állatorvosi Kar Mezőgazdasági Osztályán a Növényélet- és -kórtani Tanszékére egyetemi nyilvános rendes tanárrá „kinevezni méltóztatott”, továbbá megbízták a tanszékvezetői feladatokkal is. Az egyetemen újult erővel és nagy lelkesedéssel növényélettan, növénykórtani és bakteriológiai laboratóriumot szervezett. Tantárgyai ekkor a *Növényélettan*, *Növénykórtan*, *Mezőgazdasági bakteriológia* voltak. Korábbi rögeszméjével, a gyakorlatias oktatással ott sem hagyott fel, a II. éves mezőgazdasági szakos hallgatókat minden szombaton tangazdasági gyakorlatokra vitte. Az 1939/1940. tanévben a Mezőgazdasági és Állatorvosi Kar dékánja, majd később prodekanja feladattal is felruházták. Az egyetemen eltöltött kicsit több mint egy évtized termékenyítőleg hatott elméleti kutatásai kiteljesítéséhez, amit publikációs aktivitása is jól mutat. Hazai és külföldi neves szaklapokban sorra jelentek meg terjedelmes, a biológiai magyarázatok mellett fizikai és kémiai okfejtéseket, valamint matematikai bizonyításokat is tartalmazó tanulmányai, cikksorozatai.

Buda ostromának szomorú napjaiban, 1945. január 13-án esett betegsége áldozatául.

Elmaradt méltatása

Kövessi Ferenc életútjának megismerése után joggal merülhet fel a kérdés, hogy miért is sodródott ő az ismeretlen-

4. Sírja a Farkasréti temetőben (Fotó: Kerényi-Nagy Viktor)

ség homályába? Számos részlet ismerete nélkül, amelyek napvilágra kerülésének már kicsi az esélye, csak hézagos, de talán elfogadható magyarázatot tudunk adni.

Az egyik fontos tény, amellyel már a selmeci Főiskolára kerülése idején szembesülnie kellett, hogy ő nem erdész végzettségű. Ez már abban a cikkben (1904) is megfogalmazódott, amelyben kinevezésekor bemutatták őt az Erdészeti Lapok szakközönségének. Utóda, dr. Fehér Dániel esetében, aki 1917-ben szerzett oklevelet Selmechányán, ez a kifogás és fenntartás nem merülhetett fel.

Kövessi Selmece kerülésekor rögtön nagy lelkesedéssel és lendülettel fogott a főiskolai szintű oktatás megszervezéséhez. E célból a szaksajtóban részletes ismertetést és összehasonlítást közölt a franciaországi erdészeti oktatásról, s reménykedésének adott hangot, hogy a négyéves főiskolai oktatás színvonalában különbözni fog a korábbi hároméves akadémiai oktatástól. E bizakodásában hamar ellenzőkre talált, s magyarázatot kapott arra, hogy miért is nem lesz magasabb színvonalú oktatás a Főiskolán, mint volt az Akadémián. Selmeci-soproni tartózkodása idején oktatási kérdésekben Kövessi Ferenc a továbbiakban nem nyilvánult meg.

Nagy ambícióra az is okot adhatott az esetében, hogy Európa számos oktatási intézetét és kutatóhelyét bejárta, jelentős tapasztalatra tett szert, s az ottani színvonalat próbálta itthon is elérni. Ebben a hallgatók is gátolták, akik több-

ször – tüntetőleg – távolmaradtak az órájáról. [Megjegyzendő, hogy a hallgatóság távolmaradásai más oktató esetében is rendszeresek voltak. Többek között az Európa számos egyetemén tanuló és kutató, később világhírűvé vált fizikus, Kármán Tódor is e miatt, illetve a kollégái idegenkedése, az ellehetetlenülő selmeci viszonyok miatt nem bírt egy évnél hosszabb időszakot itt ki.] Kövessi viszont csendben tűrte ezeket a megaláztatásokat, s viselte a nehézségeket.

Nem hallgathatjuk el azt a tény, hogy dr. Kövessi Ferenc munkatársa, később utóda, dr. Fehér Dániel árnyéka időben hátra és előre is vetődött. Fehér professzor, aki lelkiismeretesen dokumentálta és a nagyvilággal tudatta a Növénytani Tanszéken zajlott oktatási és kutatási tevékenységeket, elért eredményeket, csak annyit tartott érdemesnek említeni (1950), hogy Kövessi „felismerve a növényéletlani kutatások jelentőségét, a budapesti és párizsi egyetemeken szerzett tapasztalatai alapján elhatározta egy korszerű Növény- ill. Növényéletlani Intézet létesítését. Ezt a munkát dr. Kövessi Ferenc, amíg ebben az első világháború kitörése meg nem akadályozta, céltudatosan, nagy körültekintéssel végezte, és igen eredményesen folytatta. Ugyancsak kiváló érdemeket szerzett magának az által is, hogy a Főiskolának 1919–1920-ban eszközölt átköltöztetése alkalmából igazán odaadó és önfeláldozó munkával segített a gondjaira bízott, már akkor is szinte felbecsülhetetlen értékű intézet felszerelését nem minden nehézség nélkül új

székhelyére, Sopronba átszállítani.” E rövidke méltatáson túl Fehér Dánieltől többet nem lehetett megtudni a Kövessi-korszakra és annak vezéralakjára nézve, hiába faggatták őt erről.

A legnagyobb megaláztatás számára mindenképpen az volt, hogy a soproni főiskolai ifjúság és a professzorok körében – szinte hagyományként elterjedve – őt „buta Kövessinek” becézték, megkülönböztetésül az egyazon karon működő másik Kövesitől, Kövesi (Schmolen) Antaltól, a mechanika professzorától, aki viszont az „okos” epiteton ornosot viselte. Pedig a megkülönböztetésnek ezen formája nem csak igazságtalan, de valótlan is volt, hiszen a vázolt és már akkor is sokak előtt ismert munkássága erre ékesen rációfol, s ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítja. Mondjuk ki bátran, Kövessi Ferenc tanultsága, tapasztalata, szorgalma, okossága ingerelt másokat, s tudták, hogy a nagyfokú intelligenciával rendelkező tanártársuk inkább hallgatásba burkolózik, s visszavonul, mintsem felvegye a provokálóan felé dobott kesztyűt. Konkrét bizonyítékaink nincsenek, hogy kitől származhat az okos-butá jelzőpár elterjesztése, sejtéseink pedig nem elegendőek a bizonyításra. Viszont Kövessi Ferenc neve elől a buta előtagot nem valószínű, hogy az utókor el fogja törölni...

A később sem szűnő sorozatos inkriminációk (pl. az útiszámlák firtatása, a hallgatói terepi gyakorlatok nehezményezése, a jogszabályokat felrúgó nyugdíjaztatása) Sopron elhagyására készítették. Abban az időszakban kellett elmennie, amikor a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Sopronba helyezett karán valóban európai színvonalú oktatás és kutatás kezdett kibontakozni, s amelyben föltétlen helye lett volna Kövessi Ferencnek is. A mintegy évtizedes budapesti időszak talán valamelyes elégtételt jelenthetett számára.

Még várta magára a magyar biológia-történet következő kötetében legalább az a rövidke megjegyzés, hogy „Kövessi Ferenc a hazai biofizikai kutatások egyik megalapozója és jeles művelője”. Az erdészeti felsőoktatás történetébe pedig oda kívánczik az az eddig elhallgatott mondat, miszerint: „A főiskolai Növénytani Tanszék megalakulásával, Kövessi Ferenc működésének kezdetével beszélhetünk valójában nemzetközi szinten is elismert botanikai kutatómunkáról.”

Dr. Bartha Dénes